

İSLAMÎ AHLAK ve ÇEVRE*

Prof.Dr. Mevil Y. İzzeddin

Wales Üniversitesi, Lampeter- Londra

Çev.: **Dr.Ali Kürşat Turgut*****

akursat01@ hotmail.com

Ahlakın ve Dinin Temelleri

Toplumumuzdaki önemli problemlerden biri, nelerin iyi davranışa yönlendirdiği konusunda karmaşıklığın bulunmasıdır. Diğer bir ifadeyle, bugünlerde pek çok insan, neyin ahlaki ve neyin ahlaki olmadığı arasındaki farkı bilmemektedir.

Dine göre ahlak (ethics), ruhlarımızda bulunan bir durum (hey'e) dur. Bütün gönüllü davranışlar, iyi veya kötü, güzel veya çirkin olsun, ona dayanmaktadır. Bu durum, yetişme tarzından etkilenmekte, yetişme tarzı da faziletin algılanmasına ve onun beğenilmesi sonucuna götürebilmektedir. İyi bir yetişme tarzının devamlılığı, bu durumu (hey'e) daima iyiliği sevme ve kötülükten nefret etmeye götürür. Bu Arapça'da 'huluk hasen' veya iyi ahlak olarak bilinir. Kötü yetişme tarzı veya kötü ahlak, ahlak-ı seyyie, bunun zıttına götürür. İslam kötüyü kınadığı gibi iyi ahlakı şiddetle tavsiye etmektedir. Allah, İslam Peygamberini (a.s.) büyük ahlaka sahip bir kişi olarak şöyle tanımlamaktadır:

“ Ve sen elbette yüce bir ahlaka sahipsin.”¹

İslamın ahlaki yükümlülüklerinin kaynağı, Kur'an'a müracaat ederek elde edilebilir. Zaten Kur'an, insan ruhunu tanıtırken, ruhun yaratılışında iyiye veya kötüyü meyyal bir hal üzere olduğunu bize ifade etmektedir:

* Bu makale *Islam and Ecology* (ed. Fazlun Khalid-Joanne O'Brien, Cassell yay., New York 1992) adlı kitabın içinde 25-35 sayfaları arasındaki 'Islamic Ethics and Environment' isimli makalenin çevirisidir.

** Prof. Dr., Wales Üniversitesi, Lampeter- Londra.

*** Dr., Thomastown Camii Din Görevlisi Melbourne/Avustralya. akursat01@ hotmail.com

¹ Kalem, 68/4.

“ Ve ruha ve onu mükemmelleştirene ve ona neyin yanlış neyin doğru olduğunu ilham edene....”²

İnsan, içinde farklı sezgilerin ve bilginin olduğu çeşitli yeteneklerle donatılmıştır; bir anlamda ahlak da onlara verilmiştir:

“ Mazeretlerini ortaya koysa da insan kendi aleyhine şahittir.”³

Onlara hem iyi hem de kötü yola gitme konusunda rehberlik yapılır:

“ Biz ona iki göz, bir dil, iki dudak vermedik mi; ve ona apaçık iki yolu göstermedik mi?”⁴

Nefs kötüyü emredebilir, fakat insan iradesi bu kötüye olan eğilimi kontrol edebilir:

“Kim de Rabbinin huzurunda duracağından korkar ve nefsinin arzularından alıkoysa, şüphesiz cennet onun sığınağıdır.”⁵

Ebû Hanife'nin babasının hikayesi, iyi ahlaki şuurun İslam'da ne kadar saygı değer olduğunu ifade etmektedir. O derenin kenarında yürürken suyun üstünde bir incir gördü. Aç olduğundan dolayı o inciri aldı ve yedi. Yedikten sonra o incirin başka birine ait olabileceği hatırına geldi. Daha sonra o, suyun geldiği yöne doğru yöneldi ve incir bahçesini buldu. Bahçenin sahibi ona, izinsiz yediği incir için herhangi bir para kabul edemeyeceğini söyledi. Aksine bahçe sahibinin ondan istediği şey, kör ve dilsiz kızıyla evlenmesiydi. Allahtan korkan bu adam vicdanını temizlemek için bunu yapmak zorundaydı. O kızla evlendikten sonra bu adam, kızın çok güzel, tamamen sağlıklı ve her yerinin eksiksiz olduğunu gördü. Ebû Hanife'nin babası yeni kayınbabasına, niçin yalan söylediğini sordu. Adam ‘Ben yalan söylemedim, aksine sana hakikati farklı bir tarzda ifade ettim, çünkü ben, kızımın büyük bir karaktere sahip kişiyle evlenmesini istiyordum. Kızım dilsizdir, çünkü o, asla kötü konuşmaz ve dinlemez. Ayrıca kızım kördür çünkü o, kesinlikle kötü bir şey görmemiştir’ şeklinde cevap verdi.

² Şems, 91/7-8.

³ Kıyâme, 75/14-15.

⁴ Beled, 90/8-10.

⁵ Nâzi'ât, 79/40-41.

İnsan Niçin Seçilmiştir?

İnsan dünyada kendisine hizmet edebilecek özel niteliklere sahip tek varlıktır. Bu niteliklerden biri, insanları çevreleri hakkında dikkatli olmaya götüren ahlaki görüş (notion) tür. Diğer nitelikler ise, insanların vazifelerini tam yapabilmek için kendilerine verilen bilgiyi içerir.

Aşağıdaki ayet, insanoğluna bilginin önemli bir sembolü olan yaratıkların isimlerini bilme kabiliyetinin nasıl ve niçin verildiğini ve bütün mahlukat içinde, melekler de dahil, insanın bu konuda eşsiz olduğunu şu şekilde tasvir etmektedir:

“Ve Allah Âdem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti, sonra onları meleklerle göstererek, ‘Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin’ dedi.”⁶

Etrafında gördüğü şeyleri isimlendirme kabiliyeti, insana verilen değer in büyüklüğündendir. Bu yetenek olmadan, hayat büyük bir sır olur ve her şey kolay bir şekilde şaşırtıcı ve karışık olabilir. Bir dağ, ancak şifre bir kelimeyle tanımlanabilir, bu özel kelime olmadan o, bir tepe veya hatta vadi (anlamına) de olabilir. Mahlukatın diğer bir türü olan meleklerden, Adem (a.s.) gibi aynı şeyi yapmaları istendi:

“.....Sen her türlü eksiklikten münezzehsin! Bizim senin öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yok. Şüphesiz Sen Alîmsin (herşeyi bilensin), Hakîmsin (her işini hikmete göre yaparsın).”⁷

Allah’ın cevabı, meleklerle insanlara verilen gücün kanıtlanmasıydı, ve aslında bu bizim için de bir kanıttır. Şunun gibi:

“Allah dedi ki: Ey Âdem! Meleklerle şunların isimlerini haber ver ve o onların isimlerini meleklerle bildirince Allah, size, göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ki ben bilirim, yine açığa vurduklarınızı da, gizli tuttuklarınızı da ben bilirim demedim mi?, dedi.”⁸

Âdem (a.s.) Allah’ın kendisine bahsettiği bilgiyi (bu şekilde) gösterdikten sonra, bizzat meleklerle, (Âdem a.s.)’e secde etmeleri (saygı gösterme anlamında) emredildi, onlar da bunu yaptılar. Meleklerin ilk insana secdesi, insanoğlunun, yeryüzünü fesada uğratması ve kan dökmesine rağmen, sahip olduğu saygınlığı göstermektedir. İnsana

⁶ Bakara, 2/31.

⁷ Bakara, 2/32.

⁸ Bakara, 2/33.

meleklerin üstünde bir makam bahşedildi, ona bilginin sırları ve insana kendi yolunu seçmesine müsaade eden hür bir irade verildi. Mizacımızdaki ikilem - halifelik (viceregency) görevimizle birlikte kendi yolumuzu çizme kabiliyeti- saygınlığımızın sebebidir. Eğer insanlar kendileri için doğru olan şeyi yapmazlarsa, insana özgü olan bu kabiliyet, etrafındaki mahlukatı farklı bir konuma getirir. Bizi dünyaya yerleştirip ve bize yaşatma vazifesi verdikten sonra, Allah şuna karar verdi: Bu harika mahlukatın sistemi düzenli bir şekilde idare etmesi için veya en azından mahlukatla ilgili karmaşık kozmik sistemin bir bölümünü idare etmesi için bir rehber ihtiyacı hissetmektedir. İnsana ihtiyaçlarına göre değişen farklı talimatnameler verildi; İslam hukuku veya din, güncellenmiş en son kılavuzdu.

Allah'ın 'Mahlukatı'

İslam sadece insanı yaşatmaya ve korunmaya değer mahluk addetmemektedir. Allah'ın yarattığı her şey insan gibi 'ümme't' veya milletlerdir:

“ Yeryüzünde gezen her türlü canlı (gökte) iki kanadıyla uçan her tür kuş, sizin gibi birer topluluktan (ümme't-ümme'm) başka bir şey değildir. Biz Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonunda hepsi Rablerinin huzuruna getirilecekler.”⁹

Hiz. Muhammed (a.s.)'in şöyle söylediği rivayet edilir:

“ Bütün mahlukat Allah'a muhtaçtır ve onların içinden Allah'a en sevgili gelen kişi ise Allah'ın yarattıklarına iyi davranandır.”¹⁰

Bu ifade, İslam'ın çevremizdeki diğer yaratıklarla ilgilenmeyi vurgulamasına dair güçlü önemi göstermektedir. Hiz. Muhammed (a.s.)'in yine şöyle dediği rivayet edilir:

“ Mü'minlerin en mükemmeli, ahlakça en olgun olandır.”¹¹

Kur'an'ın yüce ahlak sahibi kişi olarak tasvir ettiği İslam Peygamberi (a.s.)'nin Mekke'ye yakın Uhud dağı hakkında şöyle dediği rivayet edilir:

“ Uhud öyle bir dağdır ki, o bizi sever, biz onu severiz.”¹²

⁹ En'âm, 6/38.

¹⁰ Keşfu'l-Hafâ.

¹¹ Keşfu'l-Hafâ.

¹² Buhârî,

Birçok müslüman alimden aktaran İbn Hacer el-Askalâni'ye göre bu sevgi, farklı şekillerde açıklanır. Birisi, Hz. Peygamber (a.s.)'in kendisine destek veren ve Uhud'un yakınında yaşayan Medinelileri sevmesidir. Peygamberin dağa olan sevgisini açıklayan bir diğerk izah ise, Allah'ın mahlukatından biri olan dağa karşı duyulan gerçek bir sevgidir. Yine uhud depremlle sarsıldığında, Hz. Peygamber'in (a.s.) dağa şöyle seslendiğı rivayet edilmiştir:

“Sakin ol Uhud!”¹³

İnsanın çevredeki unsurlara olan sevgisi, yüce ahlaka sahip bir kişiden öğrenilebilen son derece dikkatli ilişkileri sembolize etmektedir. Aynı sevgi, bu dünyada bizimle yaşayan ve aynı yaratıcı –Allah- tarafından yaratılan canlı mahluklar da dahil çevredeki diğerk unsurları da içermektedir. Allah bize, insanlara, diğerk canlılara karşı belli yükümlülükler koymuştur. Biz Ahiret gününde bu yaratıklara nasıl davrandığımız konusunda hesaba çekileceğiz ve hepimize bu hususu göz önünde tutmamız tavsiye edilmektedir. Bir hayvanın sahibi onu yedirmekle ve o hastalandığında onu tedavi et(tir)mekle sorumludur. Bundan dolayı Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurdu:

“ Allah bir kadını cezalandırdı, çünkü o, bir kediyi açlıktan ölene kadar hapsedmişti. O kadın kediyi ne yedirdi ne de onun kendi yiyeceğini almasına izin verdi.”¹⁴

Hiçkimse bir hayvana aşırı yük yüklememesi gerekir, çünkü Allah insanın bir hayvana gereğinden fazla acı çektirmesine sebep olacak bir tarzda muamele etmesini yasaklamıştır. Her hayvan Allah tarafından korunmakta ve bu korumayı ihlal eden kimse Allah'ın emrini ihlal etmiş olmaktadır. İnsan bir hayvanı onun yavrusuna zarar verebilecek tarzda veya zamanda sütünü sağamaz. Çünkü o süt yavrulara aittir. Daha ötesi, bir müslüman ineğı sağmaya gelmeden önce, hayvana istemeyerek de olsa acı vermemesi için, sağan kişinin tırnaklarını kesmesi gerekir. Bunun gibi, arı kovanından bal alınırken, arıların kendi kullanımı için yeteri kadar bal bırakılması gerekir.

İslamın hayvanları koruması sadece fiziksel korumanın ötesine, bir hayvana lanet okumaktan men etmeye kadar uzanmaktadır. Ahmed b. Hanbel ve Müslim İmran'dan rivayet edilen bir hadis aktarmaktadır. Bu hadiste Hz. Peygamber (a.s.), bir kadının yolculuk esnasında dişi bir deveye lanet etmesini işitti. Hz. Pegamber (a.s.) ‘hayvana lanet etmeyi bırak’ diyerek o kadını azarladı.

¹³ *Buhârî.*

¹⁴ *Riyâzu 's-Sâlihîn.*

Çevreyle İlgili Toplumsal Sorumluluklar

Toplumsal görevler herhangi bir hukuki sistemin, kontrol ederken veya kanun koyarken güçlük çekebileceği konulardan biridir. Çoğu zaman problem, bu görevlerin sürekli değişebilir olma özelliğinden kaynaklanmaktadır. Her ne kadar bu görevlere genel bir tanımlama verilebilir veya onların çoğu belirlenirse de, toplumsal görevlere kurallar koymayı zorlaştırmaktadır. Bugünkü toplumlarda bazı bencil insanlar, çevrelerine karışma bir yana diğerlerine yardım etme fikrini dahi reddederler. Müslümanlar nazarında bencilliğin yeri yoktur, bütün, bir içindir ve bir, bütün içindir gerçeği de (müslümanlar için) çok açıktır. İslam Peygamberi (a.s.) müslümanların içinde bulunduğu topluma karşı tutumlarını vücudun tutumuna benzetmiştir; eğer vücudun herhangi bir azası rahatsızlanırsa, bedeninin geri kalan kısmı da o acıyı hissetmektedir.

Çevreye karşı İslamın ahlaki tutumu, İslam'ı sadece bir dizi inanç veya kesin fikirlerden (dogma) oluşan bir din olmadığı gerçeğinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Çünkü İslam (20.yüzyılın büyük alimi Seyyid Kutup'un özetlediği gibi) bir hayat biçimidir (*menhec-i hayat*). İslam bir Allah inancını tekrar savunmak için, aynı zamanda daha iyi insan olacağı, Allah'a güvenen, ahlaki ve ahlaki yasaları kabul eden ve bu davranış kurallarına uyan bireylerin oluşturduğu yeni bir toplum (*ümme*) meydana getirmek için gelmiştir. Bu kurallar, ya toplum üyelerinin uygulayacağı ya da onun neyden sakınması gerektiği bütün fiilleri kapsamaktadır. Dikkati çeken husus, görevler hukuk tarafından tarif edilmeyi gerektirmez, çünkü bunlar genel İslami ahlak tarzının parçalarını oluşturmaktadır.

Müslüman toplumun kuruluşu Hz. Peygamber'in (a.s.) peygamberliğini ilanı ve ölümü arasındaki 23 yılda gerçekleşti. Bu süreçte prensipler belirlendi, ibadetin şekli tarif edildi ve toplum inşa edildi. Bu ana prensipler, yani İslam hukukunun ayrıntıları ve davranışın İslami kuralları, kural olarak konuldu. Bu davranış sadece genel sosyal idareye yoğunlaşmadı, o aynı zamanda küçük şahsi meselelere de büyük önem verdi. Bir tebessüm (karşısındakini) ferahlatıcı olarak düşünülebilir. Bu basit davranışın önemi Hz. Peygamber (a.s.) tarafından şu şekilde vurgulandı:

“ Kardeşinize gösterdiğiniz tebessüm, bir sadakadır.”¹⁵

Hz. Peygamber (a.s.) yine müslümanlara sokakta yol üstünde oturmaktan sakınmaları konusunda bazı uyarılarda bulundu. Müslümanlar Peygamber'e (a.s.) sokakların birbirleriyle karşılaştıkları ve konuştukları yerler olduğunu ifade ettiler. Hz.

¹⁵ *Tirmizî*.

Peygamber (a.s.) onlara; yolun hakkını vermeleri gerektiğini söyledi. Onlar yolun hakkının ne olduğunu sordular? Hz. Peygamber (a.s.) şöyle cevap verdi:

“ Zararlı olan şeyleri kaldırmak, gözleri muhafaza etmek, iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmaktır.”¹⁶

İyiliği Yapma ve Kötülüğü Yasaklama

İyilik Arapça’da *el-ma’rûf* diye isimlendirilir, yani iyinin anlamı; bireysel veya toplumsal seviyede olsun hakim olan uygulamadır. Bu kelime Kur’an’da 39 defa zikredilmektedir. Bütün müslümanlardan hayatın bütün alanlarında iyiliği (ma’rûf) uygulaması beklenir. Müslümanın bir diğer görevi kötülüğün her çeşidine karşı olmaktır. Umumi iyi davranışlar için temel dini esas Kur’anî emirdir:

“ Sizden iyiliği (ma’rûf) emreden ve kötülükten (münker) men eden bir topluluk bulunsun.”¹⁷

Bir hadiste bunu şöyle vurgular:

“ Sizden biriniz bir kötülük gördüğünde onu eliyle, diliyle veya kalbiyle düzeltsin, sonucusu imanın en zayıf noktasıdır.”¹⁸

Hem Kur’an hem de hadis şuna işaret etmektedir ki; hisbe, yani iyiliği tatbik ve kötülüğü kaldırmak, sadece Allah rızası niyetiyle yapılmalıdır. Bundan dolayı böyle davranışlar, yerine getiren kişinin salih ameller hanesine yazılacaktır. Toplumsal sorumluluk fikri, toplumun ıslahı hakkında bireysel ilgiler biçiminde başladı. Bu nedenle bir kişi yanlış bir davranışla karşılaşır, gücü yettiği ölçüde onu en güzel biçimde düzeltmeye çalışması gerekir. Hz. Peygamber (a.s.)’in Medine pazarında yürürken yaptığı gibi; o, hurma satan bir adam gördü. Peygamber (a.s.) elini hurma yığımına daldırdı, onun yaş olduğunu ve alttaki hurmaların çürüdüğü farketti:

“ Bu nedir? diye Peygamber sordu.

Adam, ‘yağmurdan etkilendi’ şeklinde cevap verdi.

Hz. Peygamber ona: ‘Onu herkesin görebileceği şekilde açığa çıkarmalısın. Bizi aldatan bizden değildir.’ dedi.¹⁹

¹⁶ *Müslim*.

¹⁷ Âl-i İmrân, 3/104.

¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*.

Hız. Peygamber (a.s.) açıkça toplum ahlakının gelişimiyle ilgilendi ve kollektif bir eğilimle, yağmacı bireylerin oluşturduğu toplumun yerine herkesle iyi geçinen insanların yetiştiği bir toplumla yer değiştirmek için çalıştı.

Hisbe veya iyiliği emir ve kötülükten men etme faaliyeti, ya gönüllü veya atanmış bir kişi, kadın-erkek farketmez-, tarafından uygulanabilir. Gönüllü kişi *muhtesib mutatavi* olarak isimlendirilir ve müslüman toplumun herhangi bir üyesi, hakkını vererek yaptığı ve konuyla ilgili İslami öğretilerin bilgisine sahip olduğu müddetçe bu vazifeyi yerine getirebilir. el-Mutavî, Suudi Arabistan'da ahlaksızlığı yok etmek ve iyiliği tatbik etmekle görevli kimselere verilen isimdir. Maalesef şimdi uygulamada bu kurum, ibadet edilen belli zamanlarda müslümanların kontrol edildiği çok dar alanlarla sınırlıdır. Bunun asıl sebebi, bunun İslami ritüellerin hizmetine hapsedilmesidir, halbuki gerçekte bu kurum, hayatın bütün alanlarında bir denetleyici anlamına gelmektedir.

Toplumda Muhtesip

Bilgi zorunlu bir ihtiyaçtır, çünkü bu gücü elinde bulunduran bir kişi, yapmaması gerektiği şeye veya daha da kötüsü yanlış bir emir vermeye engel olabilir. Atanmış muhtesip, atanmışlık açısından gönüllülerden daha kuvvetli bir konumdadır. Fiilin bireysel formu geçerliliğini muhafaza eder, fakat bu fiiller yaklaşık olarak hicri 2.yüzyıl/miladi 8.yüzyılda dallara ayrılmış ve pazar üzerine yoğunlaşmayla köhnemişti, halbuki hisbe, hali hazırda bütün insan faaliyetlerini kontrol edebilme yetisine sahiptir. Toplumun büyüyen karmaşıklığı ve farklı ticaretlerin, pazarların gelişmesiyle birlikte, hisbe kurumu daha da farklılaştı. 4./10 yüzyılda muhtesip, devletin en üst memurlarından biriydi. O, altındaki farklı memurlarla, büyük paraları kontrol ediyordu ve Halife'nin bayrak ve üniformalarını denetliyordu. Bunun yanında o, pazarla ilgileniyor ve sahtekarlığı da engelliyordu. 10.yüzyılda hisbe sistemi Mısır'da kuruldu ve oradan Kuzey Afrika'ya yayıldı. Vazife ve sorumlulukların çeşitliliği, özellikle büyük şehirlerde (metropolitan), muhtesipliğe yatırım yaptırdı ve bu durum onun daha sonraki saygınlığını hemen hemen *kadı* ile eşit konuma getirdi.

Çevreyi sevmeye, muhtesibin yetki alanına dahil oldu ve böyle bir sevgi yaşam süresince bir müslümandan beklenmektedir. Su israf edilmemesi gerekir; hatırlayın abdest (namaz veya ibadet için suyla temizlenme ritüeli), müslümanların namaza hazırlık için her zaman yerine getirdiği son derece sembolik bir fiildir. Bundan dolayı su, hayatın ve temizlenmenin temel kaynaklarında biridir. İslam peygamberinin (a.s.)

¹⁹ *Müslim.*

sünnetine göre, suyun ibadete hazırlık için bile olsa israf edilmemesi gerekmektedir. Temizlenmede sudan hemen sonra toprak gelir. Eğer su yoksa, toprak kullanılması gerekir, Kur'an'ın emrini takiben İslam peygamberi (a.s.) *teyemmümü* uygulamıştır. Teyemmüm, temiz toprakla elleri ovma ve yine o toprakla yüze ve kollara sürerek gerçekleştirilir.

Hayatı ve onun unsurlarını sevmeye, sadece barış zamanlarında olmamalı, savaş esnasında da bu sevginin daha başka hususlara yaygınlaştırılması gerekir. İslam ordusu şunları güvence altına alma konusunda kendi muhtesiplerine sahiptir:

“Ağaçlar yakılmayacak ve gereksiz yere sökülmeyecek, kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve zararsız din adamlarına veya inzivadaki keşişlere zarar verilmemelidir. Hz. Peygamber (a.s.) aynı zamanda savaş esirlerine su ve ilaç verilmesini emretmiştir.”²⁰

Barış zamanlarına geri dönecek olursak, muhtesiplerin sorumluluklarıyla ilgili bir başka alanı da buluruz: Halk sağlığı. Tarihten öğrenmekteyiz ki, o ve onun denetleyicileri devam eden bir savaşta caddelerin, en azından şehrin önemli yerlerinin, temiz kalmasına gayret ettiler. Ayrıca hastalıklardan korunmada temiz yiyecek ve içeceklerin önemi müslüman bilim adamları tarafından keşfedildi. Yiyecek ve içecekleri sağlamayı idare eden yönetmelikler çok ağırdı ve muhtesip bu yönetmelikleri ciddi bir şekilde uyguluyordu.

Muhtesip daha fazla sorumluluğa ve Yunanlılar'ın agoranomos veya bugünün ticaret standartları memurlarından daha fazla güce sahipti. O sadece pazarların temizliğini kontrol etmiyordu aynı zamanda ticaretin dürüst ve insanların saygılı davranışlarını da kontrol ediyordu. Muhtesip yine bir mezbahane hijyenik olarak icra edilen bütün kesimleri de, belki de daha önemlisi kesimin merhametli bir şekilde olmasını, temin etmekteydi.

Bu kurallardan hisbe, bir Ağırlık ve Ölçü Kanunu gibi görünebilir. Bu doğru olabilir, fakat hisbenin en büyük avantajı, hukukun karmaşıklığından daha ziyade onun hızlı, ahlaki ve pratik bir tarzda adaleti uygulama kabiliyetidir.

İslam'da toplumsal vazifeler, imanın genel kabul görmüş ve ahlaki eğiliminin bir yönü olarak telakki edilebilir. Bu şekilde bugün toplumdaki pek çok problem hisbe uygulaması vasıtasıyla çözülebilir. Çevre güzel bir örnektir: Eğer müslümanlar, dini ve

²⁰ *et-Terâtibu'l-İdâriyye.*

ahlaki vazifelerin bir parçası olarak hisbenin koruma sorumluluğunun farkında olsalardı, gelecek nesiller kirlî ve değişmiş bir dünyada yaşamayacaklardı.

KAYNAKÇA

Abdü'l-Hayy el-Kittânî, *el-Terâtibü'l-İdâriyye*, Rabat 1346.

İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, Medine 1379.

İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzilü'l-İlbas*, ed. A. el-Kalleş, Şam 1983.

Ebû Bekir el-Cezerî, *Minhâcu'l-Muslim*, Cidde 1985.

İmam Nevevî, *Riyâzu's-Sâlihîn*, ed. M.N. el-Albânî, Şam 1984.

Muhammed M. Pickthall, *The Glorious Qur'an*, Text and Explanatory Translation, Karaçi.

el-Hasiz el-Müzîrî, *Muhtasar Sahih-i Müslim*, ed. M.N. Albânî, Kuveyt 1979, s. 134.